

ІСТОРІЯ

УДК 301.085:312 (477.8)
Щ 93

Світлана ЩУДЛО

ДРОГОБИЧ У ДЕМОГРАФІЧНОМУ ВИМІРІ: СОЦІОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ (1991 – 2001 рр.)

Статтю присвячено дослідженню демографічних процесів Дрогобича у 1991 – 2001 роках. Аналіз демографічного відтворення показав наявність таких негативних тенденцій: зменшення чисельності населення, зниження народжуваності та зростання смертності, регресивний розвиток вікової структури. Виявлені тенденції засвідчують депопуляцію населення міста. Автор простежує взаємозв'язок демографічних процесів Дрогобича з регіональними та загальнонаціональними змінами у народонаселенні.

Ключові слова: демографічний розвиток, депопуляція, відтворення населення, міграція, демографічне навантаження.

Демографічний чинник є одним із визначальних для здійснення стабільного й безпечного розвитку держави, регіону чи міста. Внутрішня негативна соціально-демографічна ситуація, зокрема той чи інший режим відтворення населення, кількісний та якісний його склад може стимулювати чи гальмувати виникнення й розвиток внутрішніх і зовнішніх конфліктів, здійснювати деструктивний вплив на соціальну стабільність. Погодимось зі Г.Старостенком, що “для підвищення ефективності господарства краю, його соціального та технічного прогресу потрібно вивчати

вдодення населення, зокрема такі його характеристики, як народжуваність, смертність, природний приріст" [5, 24].

Дрогобич ставав об'єктом досліджень широкого кола вчених – істориків, літераторів та ін. На сьогодні нагромадився значний доробок праць з історії міста, його економічного розвитку, політичного життя. Проте дослідження населення Дрогобича та демографічних процесів у місті залишалися поза увагою. За більше ніж півстолітній період наукових студій не проводилося жодного спеціального дослідження демографічних процесів на Дрогобиччині. Це дослідження є першою спробою дати соціологічний аналіз демографічних змін, що відбулися у Дрогобичі протягом 1991–2001 років.

Джерельною базою дослідження стали статистичні дані поточного обліку демографічних подій, зібрані Дрогобицьким міським відділом статистики та Львівським обласним управлінням статистики, результати Всесоюзного перепису населення 1989 року.

Аналіз демографічних змін міста Дрогобича не можна проводити відокремлено, не враховуючи регіональних та національних демографічних процесів.

Політичні та соціально-економічні зміни, що відбулися в Україні в 90-х роках, суттєво позначились на чисельності населення. Хоча демографічні процеси мають пролонгований в часі характер, сучасного розмаху на національному рівні депопуляція набула за відносно короткий період часу.

Протягом тридцяти років, від перепису 1959 року до перепису 1989 року, населення України збільшилось на 9,6 млн. осіб і досягло 51,7 млн. осіб [1, 450]. Позитивну роль у динаміці народонаселення, окрім природного приросту, відігравав механічний рух. Населення України на початку 1990-х років продовжувало збільшуватись і на 1.01.1993 р. складало 52244,1 тис. осіб [2, 70]. Проте процес депопуляції, який розпочався у сільській місцевості країни ще 1979 року, а в міській – у 1991 році, компенсувався міграційним припливом нових жителів в Україну, забезпечивши його загальне зростання аж до кінця 1992 року [XI, 44] .

У 1994 році вперше зафіксовано помітний відплив населення з України: цього року міграційні втрати становили 143,2 тис. осіб. У всі наступні роки в міграційному обміні з іншими країнами Україна незмінно втрачає населення. Під впливом заглиблення депопуляції та зростаючої еміграції чисельність її жителів починає скорочуватись. На 01.01 2000 року населення України зменшилось до 49710,8 тис. осіб. Отже, його втрати за останні сім років склали 2533, 3 тис. осіб [1, 450]. Україна вибуває зі списку європейських країн з населенням понад 50 млн.

Щоб зрозуміти сутність демографічних процесів Дрогобича у 1990-х роках, насамперед доцільно проаналізувати зміни у чисельності населення міста за даний період. Зазначимо, що показники чисельності наявного населення обраховані для Дрогобицької міськради, до якої за адміністративно-територіальним поділом входять міста Дрогобич і Стебник. Динаміку чисельності населення Дрогобича у 1989 – 2001 роках подано у таблиці 1.

Таблиця 1. [1-Х]

*Чисельність наявного населення
(тис. осіб на початок року)*

Рік	Дрогобич (міськрада)	Дрогобич	Стебник
1989	99,8	77,6	22,2
1990	101,0	78,5	22,5
1991	102,0	79,2	22,8
1992	103,1	80,1	23,0
1993	104,0	80,8	23,2
1994	104,2	81,0	23,2
1995	104,4	81,2	23,2
1996	104,3	81,2	23,1
1997	103,6	80,7	22,9
1998	103,1	80,4	22,7
1999	102,5	79,9	22,6
2000	102,4	79,8	22,6
2001	102,1	79,5	22,6

Наведені у таблиці дані свідчать, що з 1989 до 2001 року населення міста Дрогобича зросло на 2,3 тисячі осіб. Проте, якщо проаналізувати зміни чисельності населення за роками, то бачимо переважно зростаючу тенденцію. До 1995 року населення зростало, цей рік став переломним – зафіксовано максимальну чисельність населення (104,4 тис. осіб), а далі – намітився спад. Більш детальний розгляд наведених показників свідчить, що темпи зростання населення з 1989 до 1993 року були інтенсивнішими, населення зростало в середньому на 1%. З 1993 до 1995 року чисельність населення хоча продовжувала збільшуватись, проте це зростання було незначним – у середньому на 0,2%.

Кризові процеси, що намітилися в Україні ще на рубежі 80-90-х років, яскраво відобразилися на демографічній ситуації аж з середини 90-х років. У роки утвердження державності України, на початку 90-х років, ми не бачимо ще гострих демографічних проблем, оскільки демографічні процеси є до певної міри інерційними. Наведені дані дають неповну інформацію про демографічну ситуацію у Дрогобичі без аналізу джерел приросту (зменшення) населення міста (див. табл. 2).

Таблиця 2. [V – X]

*Джерела приросту (зменшення) населення Дрогобича
у 1991 – 2001 роках*

Роки	Кількість населення на початок року, тис. осіб	Зміни за рік, тис. осіб		
		Загальний приріст (зменшення) (тис. осіб)	Природний приріст (зменшення) (осіб)	Міграційний приріст (зменшення) (осіб)
1995	104,2	0,1	312	-293
1996	104,3	-0,6	177	-783
1997	103,6	-0,5	187	-799
1998	103,1	-0,6	93	-665
1999	102,5	-0,1	-55	25
2000	102,4	-0,3	-142	-159
2001	102,1

Примітка: (...) – дані відсутні.

Розглядаючи загальний приріст населення як результат природного і механічного руху, бачимо, що зменшення чисельності населення Дрогобича починається з 1996 року. Від'ємна величина загального приросту населення з 1995 до 1998 року в основному визначається зменшенням міграційного приросту, а в наступні роки доповнюється перевищенням смертності над народжуваністю.

Аналіз міграційних процесів Дрогобича легко вписується у тенденції загальноукраїнських міграційних змін. Маючи статистичні дані про міграцію населення Дрогобича лише з 1995 року, можемо сказати, що значну кількість населення в останні роки місто втрачає внаслідок міграційних процесів. Максимальні значення показників різниці між кількістю прибулих у місто та вибулих з нього спостерігається у 1996–1998 роках. До того ж це сальдо є від'ємним, що негативно відображається на чисельності населення. Якщо у 1995 році сальдо міграції складало (-) 293, то у 1996 році “ у 2,7 рази більше, тобто (-) 783. У 1997 році Дрогобич втрачає найбільше населення внаслідок міграцій. сальдо міграції складає (-)789.

Важливим для аналізу міграційних потоків у Дрогобичі є з'ясування їх напрямку та інтенсивності. Втрати Дрогобича у чисельності населення зумовлені в основному зовнішньою міграцією (міжобласною та міждержавною), в той час як інші міста Львівщини втрачають населення ще й внаслідок внутрішньої міграції. Серед міст обласного підпорядкування Львів і Дрогобич є центрами, до яких сходяться потоки внутріобласної міграції, оскільки лише в цих населених пунктах зафіксоване позитивне сальдо даного показника. Показник міжобласної міграції з 1995 до 2001 рр. у Дрогобичі хоч і має негативне значення, проте знизився вчетверо. Стабільно високими є еміграції у далеке зарубіжжя, насамперед у Ізраїль та США [XIV, 283]. Зниження показника міждержавної міграції відбулося завдяки позитивному сальдо в міграції з країнами СНД. Так, на 1998 рік цей показник складав (-) 85, а в наступному році (-) 45. Позитивне його значення зберігається і надалі.

Важливу роль у формуванні демографічної ситуації відіграє

вікова структура населення. Слід погодитись із польським демографом Е. Россетом, який вказував, що “у процесі переходу до сучасного типу відтворення населення докорінних змін зазнає його вікова структура: частка молодших вікових груп невпинно скорочується, а частка старших – збільшується” [4, 27]. Цей феномен він назвав демографічним постарінням, головною причиною якого є зниження народжуваності.

Яскравим показником тенденцій зміни вікової структури є показник демографічного навантаження. Аналізуючи розподіл населення України за віковими групами, бачимо, що у 1991 році частка дітей до 15 років складала 22,8%, людей пенсійного віку – 21,5% [2, 70]. У 1995 році уже чітко можна побачити негативні тенденції, що характеризують вікову структуру українського суспільства. Так, частка дітей скоротилася порівняно з 1991 роком на 0,9 % і складає 21,9%, питома вага людей похилого віку збільшилася на 0,9%, при цьому частка людей працездатного віку залишилася незмінною – 55,7%. У 1998 році спостерігаємо подальше зменшення дітей – 20,7% і збільшення осіб, старших за працездатний вік, – 23,2%, що свідчить про процес постаріння населення [4, 71]. Порівняємо демографічне навантаження на працездатне населення на початок 2001 року України, Львівської області та міста Дрогобича (див. табл. 3).

Таблиця 3. [XII – XIV]

**Коефіцієнт навантаження на працездатне населення
на початок 2001 року
(на 1000 населення в працездатному віці)**

Територія	Загальне навантаження			У тому числі					
				Навантаження дітьми			Навантаження особами, старшими за працездатний вік		
	Усе населення	міське	сільське	Усе населення	міське	сільське	Усе населення	міське	сільське
Україна	726	633	961	324	293	400	402	340	561
Львівська область	727	623	915	354	319	417	373	304	498
Дрогобич	579	579	–	330	330	–	249	249	–

Наведені дані свідчать, що демографічне навантаження у Дрогобичі є значно нижчим, ніж по Україні загалом та Львівській області. Більш прогресивними є показники Дрогобича і щодо навантаження дітьми (330 осіб), а також навантаження особами, старшими за працездатний вік (249 осіб). Зміни у демографічному навантаженні населення Дрогобича показано у таблиці 4.

Таблиця 4. [1, VII – X]

*Демографічне навантаження населення
працездатного віку Дрогобича*

ПОКАЗНИКИ	1989	1997	1998	2000
Всього:	609	633	618	579
У тому числі: діти	386	361	353	330
особи, старші за працездатний вік	223	272	265	249

З 1989 до 1997 року демографічне навантаження населення Дрогобича зростає – з 609 осіб на 1000 населення до 633 осіб, а в наступні роки простежується протилежна тенденція. Зменшення показника демографічного навантаження свідчить про прогресивну тенденцію. Проте, якщо уважніше придивитися до складових цього показника, то побачимо, що навантаження зменшується не за рахунок реального збільшення частки осіб працездатного віку, а за рахунок різкого зменшення чисельності дітей та суттєвого зменшення кількості людей пенсійного віку, що веде до постаріння населення.

Постаріння населення – одна з тих незворотних змін, які пов'язані з переходом до нового типу відтворення населення. “Населення, яке пережило демографічну революцію, ніколи не повернеться до тієї вікової структури, за якої людство жило впродовж усієї своєї історії” [3, 135]. Варто наголосити, що демографічне постаріння – об'єктивний та історично зумовлений

процес. Його наслідки незворотні, і сдине, що можна зробити, – це усвідомити його неминучість і враховувати це у суспільній практиці, зокрема при розробці заходів демографічної політики.

Найважливішим джерелом формування населення є його природний приріст – результат взаємодії процесів народжуваності та смертності. 1990-і роки в Україні характеризуються стрімким падінням рівня народжуваності. Одним з вагомих факторів, з яким пов'язують зниження народжуваності, є кризові процеси і падіння всіх життєвих стандартів в українському суспільстві.

Сучасні демовідтворювальні процеси піддаються логічному та науковому поясненню, вони, зокрема, відбиті у концепції демографічного переходу А.Ландрі, який вказує, що “перехід до індустріального суспільства істотно знижує рівень смертності, а це підриває суспільну доцільність багатодітності й творить передумови для зниження народжуваності” [3, 124]. Різні дослідники вважають ключовими чинниками зниження народжуваності, урбанізацію, емансипацію жінок, зростання доходів та рівня освіти тощо.

Про погіршення демографічної ситуації в Україні свідчить динаміка сумарного коефіцієнта народжуваності, тобто середньої кількості дітей, народжених жінкою за усе її життя, який у 1958–59 рр. складав 2,29 дитини, 1969–1970 рр. – 2,05, 1986–1987 рр. – 2,09, 1991–1992 рр. – 1,7, а на початку 1998 року скоротився до 1,2 [2, 72].

Спираючись на наведені вище дані, що стосуються України загалом, легше зрозуміти і пояснити процеси народжуваності та смертності у Дрогобичі (див. табл. 5).

Наведені дані засвідчують сталу тенденцію до зниження природного приросту населення Дрогобича. Місто характеризується надзвичайно високими темпами зниження рівня народжуваності: у 1990 році у Дрогобичі на 1000 осіб припадало 14,4 народжених, у 2000 році – лише 8,3.

Коефіцієнти народжуваності, смертності та природного приросту (зниження) населення Дрогобича (на 1000 осіб) (на кінець року)

Показники	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000
Народжуваність	14,4	14,6	13,2	13,1	11,8	12,2	11,2	11,0	9,9	9,1	8,3
Смертність	7,3	8,4	8,3	9,0	8,6	9,2	9,5	9,2	9,0	9,6	9,6
Природний приріст, зниження (-)	7,1	6,2	4,9	4,4	3,2	3,0	1,7	1,8	0,9	-0,5	-1,3

На динаміку населення істотно впливає рівень смертності населення. У Дрогобичі, як це характерно і загалом для України і Львівської області, поряд із зниженням народжуваності зростає смертність, що суттєво знижує приріст населення. Якщо по Україні від'ємний природний приріст населення спостерігається вже з 1991 року (-0,8 проміле), а на 1999 рік цей показник складає 7,0, то у Дрогобичі – лише з 1999 року, що є позитивним, ми спостерігаємо переважання числа померлих над числом народжених (-0,5).

Для Дрогобича впродовж 90-х років найскладнішим у демографічному відношенні виявився 1996 рік, що характеризується суттєвим зменшенням кількості народжених і найвищою кількістю померлих. Останні два роки ми не спостерігаємо зростання смертності, коефіцієнт смертності залишається на рівні 9,6 на 1000 осіб населення. Проте, якщо зіставити смертність у 2000 та 1989 роках, то бачимо суттєве її зростання за останнє десятиріччя: 760 осіб у 1989 році проти 986 осіб у 2000 році, або 9,6 і 7,3 відповідно на 1000 осіб населення, у тому числі спостерігаємо постійне зростання дитячої смертності. У 1999 році показник рівня дитячої смертності складав 22,5 проміле, в той час у середньому по Львівській області він складав

14,7 на 1000 народжених, а в Україні – 12,8 [XIII, 17].

Отже, проведений соціологічний аналіз кількісних і структурних змін населення Дрогобича у 1991–2001 роках показав їх тісну залежність від регіональних та загальнонаціональних демографічних процесів і дав можливість виявити ряд тривожних тенденцій:

- поступово зменшується чисельність населення Дрогобича; природне зменшення населення Дрогобича у поєднанні з міграційним зменшенням зумовлює сталу тенденцію до депопуляції;

- вікова структура населення Дрогобича є регресивною, що забезпечує звужене його відтворення, зростає частка людей пенсійного віку і зменшується питома вага дітей та підлітків;

- 1990-і роки характеризуються стрімким падінням рівня народжуваності у Дрогобичі, що доповнюється зростанням рівня смертності, який лише в останні два роки стабілізувався.

Означені тенденції яскраво засвідчують, що найближчим часом позитивних змін у природному русі населення Дрогобича очікувати не слід. Важливим резервом для усталення чи навіть зростання чисельності населення Дрогобича може стати механічний рух населення.

Демографічна ситуація, що склалася за останні роки, звужує базу відтворення трудового потенціалу, тому міській владі слід шукати ефективних шляхів підвищення його кількісних і якісних параметрів. Це потребує створення належних умов для його повноцінного відтворення й професійного розвитку, збільшення тривалості життя та активного трудового періоду, припинення процесу депопуляції. Факторами, що стабілізуватимуть демовідтворювальний процес у Дрогобичі, можуть стати поліпшення стану здоров'я населення і покращення системи охорони здоров'я міста загалом, стимулювання народжуваності шляхом забезпечення нормальних умов життєдіяльності сім'ї, надання довгострокових кредитів молодим сім'ям, надання можливостей для підвищення освітянського рівня тощо.

I. Поточний архів Дрогобицького міського відділу статистики (далі ДМВС): Народне господарство міст Дрогобича та Стебника в 1991 році. Статистичний збірник. – Дрогобич: Б.в., 1992. – 78 с.

II. ДМВС: Народне господарство міст Дрогобича та Стебника в 1992 році. Статистичний збірник. – Дрогобич: Б.в., 1993. – 76 с.

III. ДМВС: Народне господарство міст Дрогобича та Стебника в 1993 році. Статистичний збірник. – Дрогобич: Б.в., 1994. – 80 с.

IV. ДМВС: Народне господарство міст Дрогобича та Стебника в 1994 році. Статистичний збірник. – Дрогобич: Б.в., 1995. – 78 с.

V. ДМВС: Народне господарство міст Дрогобича та Стебника в 1995 році. Статистичний збірник. – Дрогобич: Б.в., 1996. – 86 с.

VI. ДМВС: Народне господарство міст Дрогобича та Стебника в 1996 році. Статистичний збірник. – Дрогобич: Б.в., 1997. – 86 с.

VII. ДМВС: Статистичний щорічник міст Дрогобича та Стебника за 1997 рік. – Дрогобич: Б.в., 1998. – 100 с.

VIII. ДМВС: Статистичний щорічник міст Дрогобича та Стебника за 1998 рік. – Дрогобич: Б.в., 1999. – 78 с.

IX. ДМВС: Статистичний щорічник міст Дрогобича та Стебника за 1999 рік. – Дрогобич: Б.в., 2000. – 74 с.

X. ДМВС: Статистичний щорічник міст Дрогобича та Стебника за 2000 рік. – Дрогобич: Б.в., 2001. – 72 с.

XI. Населення України, 1992. Демографічний щорічник. – К.: Наукова думка, 1993. – 220 с.

XII. Львівське обласне Управління статистики (далі ЛОУС): Населення Львівської області – 2000. Демографічний щорічник. – Львів: Вид. відділ ЛОУС, 2001. – 75 с.

XIII. ЛОУС: Райони та міста Львівщини за 2000 рік. Інформаційно-статистичний збірник. – Львів: Вид. відділ ЛОУС, 2001. – 246 с.

XIV. ЛОУС: Статистичний щорічник Львівської області за 2000 рік. – Львів: Вид. відділ ЛОУС, 2001. – 320 с.

1. Новітня історія України (1900 – 2000) / А.Г. Слюсаренко, В.І. Гусєв, В.П. Дрожжин та ін. – К.: Вища школа, 2000. – 663 с.

2. Прибиткова І. Демографічний розвиток України у 1990-х роках // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2000. – № 3. – С. 69 – 85.

3. Прибиткова І.М. Основи демографії. – К.: АртЕк, 1995. – 256 с.

4. Россет Э. Процесс старения населения. Демографическое исследование. – М.: Статистика, 1968. – 509 с.

5. Старостенко Г. Методологія і практика досліджень відтворення населення України (регіональний аспект). – К.: Вища школа, 1997. – 270 с.

Светлана Щудло. Дрогобыч в демографическом измерении: социологический анализ (1991–2001). Статья посвящена исследованию демографических процессов в Дрогобыче в 1991–2001 годах. Анализ демографического воспроизводства показал наличие следующих негативных тенденций: уменьшение численности населения, снижение рождаемости и рост смертности, регрессивное развитие возрастной структуры. Выявленные тенденции свидетельствуют о депопуляции населения города. Автор проследил взаимосвязь демографических процессов Дрогобыча с региональными и общенациональными изменениями в народонаселении.

Ключевые слова: демографическое развитие, депопуляция, воспроизводство населения, миграция, демографическая нагрузка.

Svitlana Shehudlo. Drohobych in the demographic measurement: sociological analysis (1991-2001). The article is devoted to the investigation of the demographic reproduction of Drohobych in 1991-2001. The analysis of demographic reproduction of showed the availability of the following negative tendencies: decreasing of the population number, reduction of birthrate and increasing of mortality, regressive development of age structure. The revealed tendencies prove depopulation of the town's population. The author analyzed the interaction of demographic processes of Drohobych with regional and general national changes in population.

Key words: demographic development, depopulation, reproduction of population, migration, demographic loading.